

Vesna GIRARDI JURKIĆ

STAMBENE ZGRADE, NJIHOVA DEKORACIJA I OPREMA STANOVANJA U RIMSKOJ PULI. NEKI PRIMJERI

UDK 904:728>(497.5 Pula)“00/02“

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 30.07.2011.

Odobreno: 16.08. 2011.

Vesna Girardi Jurkić
Sveučilište u Zagrebu
Hrvatski studiji, Odsjek za latinitet
Borongajska 83 d
HR – 10000 Zagreb
E-mail: vesna.girardi-jurkic@pu.t-com.hr

Rimska Pula, sredinom 1. st. pr. Kr., u doba Cezara, dobila je planske obrise grada uz respektiranje prapovijesne planimetrije centralnog gradskog brežuljka u obliku paukove mreže, koja je uvjetovali trapezoidne inzule u kojima su izgrađeni stambeni objekti i vile urbane kolonije Pule. Vladavina cara Augusta, članova obitelji i carskih dužnosnika odlikuje se objektima kojih su podovi bili ukrašeni mozaicima («Kažnjavanje Dirke»). Od dekumana (*decumanus*) prema gornjem dijelu u radijalnim usponima (*clivus*) grada bile su podignute višekatnice (*domus*) u inzulama, koje su se miješale s urbanim luksuznim vila (*villa urbana*), ukrašenih bogatijom opremom: mozaičkim podovima, freskama, štukaturama, bazenima s vodom, fontanama, brončanim i kamenim skulpturama i termalnim prostorima.

Ističu se luksuzna vila u *pars superior* kolonije Pule (zgrada s peristilom i mozaičkim podom s dva pauna i zidnim freskama), koja je značajan primjer rimske arhitekture. Ovi primjeri ukazuju na raskoš opreme rimskih urbanih vila od kojih se razlikuju stambene inzule skromnijih obrtničkih, trgovačkih i činovničkih staleža u gradskoj jezgri (*domus*) kolonije Pule od 1. st. pr. Kr. do 4. stoljeća.

Ključne riječi: kolonija Pola, gradske inzule, raskošne vile, unutrašnja dekoracija, freske, štukatura, mozaici, skulpture, fontane.

I. Uvod

Rimski grad Pula nakon formiranja kolonije Pole u doba Cezara i pripajanja Istre odlukom Augusta i Agripe oko 14.-12. godine pr. Kr. u sklop Desete italske regije «Venetia et Histria», doživljava svoj urbanistički procvat¹.

Najimpozantnije građevine javnog značaja kao i prestrukturiranje foruma s jednim centralnim hramom i rimskom bazilikom u luci u novo strukturirani forum s tri hrama, propilejama i peristilom, ukazuje na bogat društveni i gospodarski sloj stanovnika grada, koji kori-

ste dva kazališta, jedan lociran *intra muros*, drugi *extra muros* kao i vebni amfiteatar².

Ti žitelji grada su poznavatelji kampanijskih i pompejanskih vila urbana, koje lociraju na spiralnoj prometnici centralnog gradskog brežuljka, na tzv. ulici Castropola, koja sa pristupnim usponima – klivima čini tloris *pars superior* gornjeg grada u obliku paukove mreže, u blizini malog rimskog kazališta, koje zaokružuje prestižnu rimsku urbanističku shemu³.

Zašto se bavimo unutarnjom dekoracijom privatnih i javnih građevina antičke Pule? Zato što se o tome

¹ MLAKAR Š., 1958, 9-15; JURKIĆ GIRARDI V., 1985, 32-49; MATIJAŠIĆ R.-MATIJAŠIĆ BURŠIĆ K., 1996, 39-53; FISCHER G., 1996, 5-14; LETZNER W., 2005, 9-17.

² MLAKAR Š., 1958, 30-37; MATIJAŠIĆ R.-MATIJAŠIĆ BURŠIĆ K., 1996, 47-163; JURKIĆ GIRARDI V., 1998, 31-35; JURKIĆ GIRARDI V., 1999, 11-18; MATIJAŠIĆ R., 1999, 21-28; DŽIN K., 1999, 29-31; JURKIĆ GIRARDI V., 2005, 104-106; DŽIN K., 2007, 6-17.

³ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 7-34; FISCHER G., 1996, 104-119;

ZLATUNIĆ R., 2005, 234-235.
⁴ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 8-18; FISCHER G., 1996, 120.

malo pisalo ili se tome posvećivala neznatna pažnja, s obzirom na mnoge zaštitno ili sistematski istražene antičke lokacije u Istri, posebno one u Puli. Ono što ću u ovom prilogu prikazati biti će opis i nabrojanje nekih antičkih građevina na kojima su otkriveni veći ili manji tragovi rimskih fresaka, štukature ili mozaika kao dekorativni elementi unutrašnjosti prostorija. Treba također istaći da se prema unutrašnjoj dekoraciji prostora može prosuditi gospodarski i socijalni status, ali i modni ukus vlasnika i korisnika građevine, kako je to smatrao i Vitruvije (knj. VI, 128-129), pišući o posebnim prostorijama u kući kakve bi trebale biti s obzirom na stalež kojem su pripadale i bogatstvo koje su posjedovali. Bogatiji ljudi, članovi carskih obitelji, senatori, patriciji, edili i trgovci mogli su si dozvoliti raskošno dekorirane stambene prostore zgrada, a za obične ljude – građane – kaže se da im nisu bili potrebni raskošni vestibuli, tabliniji i atriji, «jer oni više pohađaju druge i ukazuju im počasti, nego što drugi njih obilaze».

Uvodno je ipak potrebno napomenuti da austrijska urbanizacija gornjeg dijela grada rimske Pule nije bila tako agresivna kao ona u novije vrijeme poslije drugog svjetskog rata, posebno posljednjih desetljeća 20. i početka 21. stoljeća, te su danas nalazi arhitekture i unutrašnje dekoracije sve skromniji.

II. Neki primjeri dekoracije rimskih zgrada *pars superior* Coloniae Iuliae Polae

Istraživanja koje su proveli u Puli Anton Gnirs, kasnije Vesna Girardi Jurkić i Romuald Zlatunić u *pars superior* Pule, bez obzira na različite količine otkrivenih i sistematiziranih fragmenata mozaika, keramičkih podova i fresaka i fresko slikarija «*in situ*», ukazuju na postojanje rimskih građevina ukrašenih zidnim i stropnim freskama i podnim mozaicima, ali i arhitektonskim dekorativnim elementima, bazenima i skulpturama.

1. Pula - freske, mozaici i kamena dekoracija rimske zgrade u inzuli na sponu F. Glavinića broj 6

Na sponu Frana Glavinića, prilikom izgradnje zgrade Zajednice mirovinskog i invalidskog osiguranja, 1975. godine, otkriveni su građevinski ostaci antičke stambene inzule s domusom kao dijela *pars superior* rimske Pule, nedaleko slavoluka obitelji Sergijevaca⁴.

Na području zaštitnog istraživanja otkrivene su i utvrđene tri građevinske faze dijela rimske inzule.

Prvoj fazi pripadaju rimski perimetralni zidovi *e*, *f*, *i*, te *f4* antičke zgrade. Kako zidovi *e* i *f* leže paralelno, zaključilo se da prostorija ima pravokutan oblik. U toj prostoriji otkrivene su crne podne mozaičke kockice sa zapadne i istočne strane zida *f*, koje su pripadale prvoj fazi izgradnje poda prostorije, te ulomci fresaka premazani žutom bojom. Prema fakturi fresaka i dimenzijama kockica mozaika, ove su prostorije građevine datirane na početak 1. stoljeća, doba cara Augusta⁵.

Druga faza predstavlja preuređenje istih prostora, što se zaključilo po bijelom podnom mozaiku, sačuvanom u prostoriji sektora *A'* koja se u toj fazi proširila prema sjeveru tijekom druge polovice 1. stoljeća u doba Flavijevaca. U prostoriji sektora *A'* evidentiran je sloj urušene malterne žbuke, ispod kojega su pronađeni fragmenti bijelo oslikane stropne žbuke različitih veličina. Žbuka se sastojala od bijele pastozne malte sastavljene od vapna i pijeska, te finog sloja bijele fresko glazure. Veći su fragmenti sačuvali s unutrašnje strane otisak stropne armature (trske) u obliku paralelnih kanelura širine 1,3 do 1,5 cm. Ovo otkriće stropnih fresaka datirano je sa 2. stoljećem⁶.

Treća faza nalaza najočuvanija je u sektoru *A'* što je vidljivo u smanjenju iste prostorije kasnoantičkim zidom *g* i spolijama *g'* i *j*. U tom je kasnoantičkom razdoblju bio popravljan oštećeni bijeli podni mozaik na jugoistočnom dijelu prostorije izmrvljenom crvenom ciglom. Na zidu *f* je bio vidljiv trag žbuke s fragmentima freske crvene boje s dvostrukim rubom žute i crvene boje. Prema istoku ova prostorija nije bila potpuno zatvorena, što navodi na pretpostavku da je ona služila kao predvorje. Datacija ove faze pregradnje svrstava se u kraj 4. i početak 5. stoljeća.

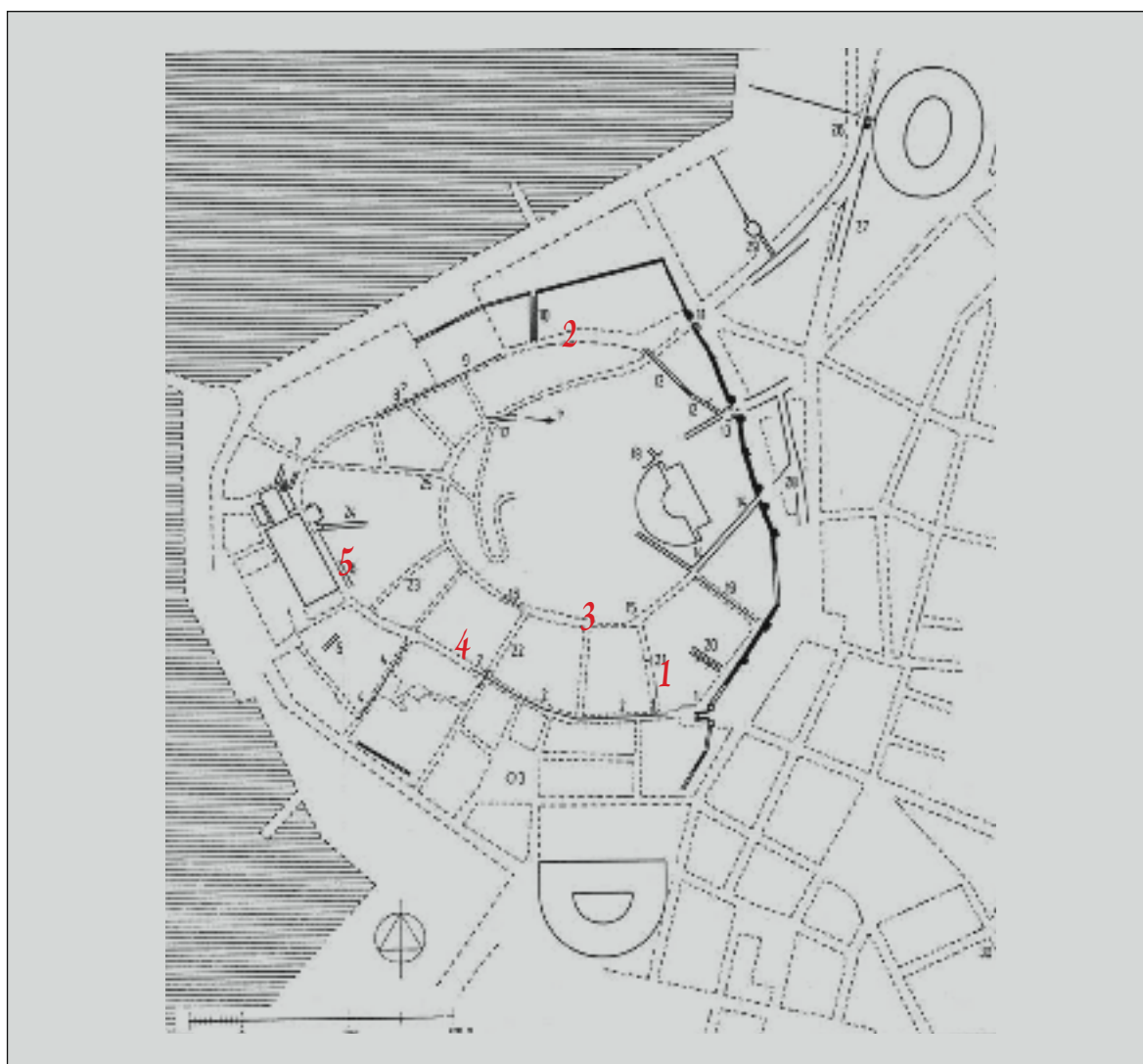
Na zapadnom dijelu iskopa sektora *A'* nalazio se zid duljine 4,24 m na kojem je otkrivena podloga rimske žbuke u dva sloja, debljine do 5,0 cm. Prvi deblji sloj žbuke debljine 3,0 cm bio je nabačen na kamenu podlogu zida i protezao se i ispod razine podnog mozaika, drugi finiji sloj debljine 2,0 cm postavljen je na zid nakon slaganja podnog mozaika od bijelih kockica. Pronađena je i zidna žbuka crvene boje na visini od 0,24 cm od podnog mozaika⁷.

Bez obzira što se u ovoj rimskoj gradskoj zgradi *pars superior* Polae ne uočava luksuz u dekoraciji unutrašnjeg prostora, zaključuje se da su okviri vrata bili ukrašeni arhitravima od kamena vapnenca s reljefnim biljnim ukrasom u obliku palmeta, koji su bili povezani me-

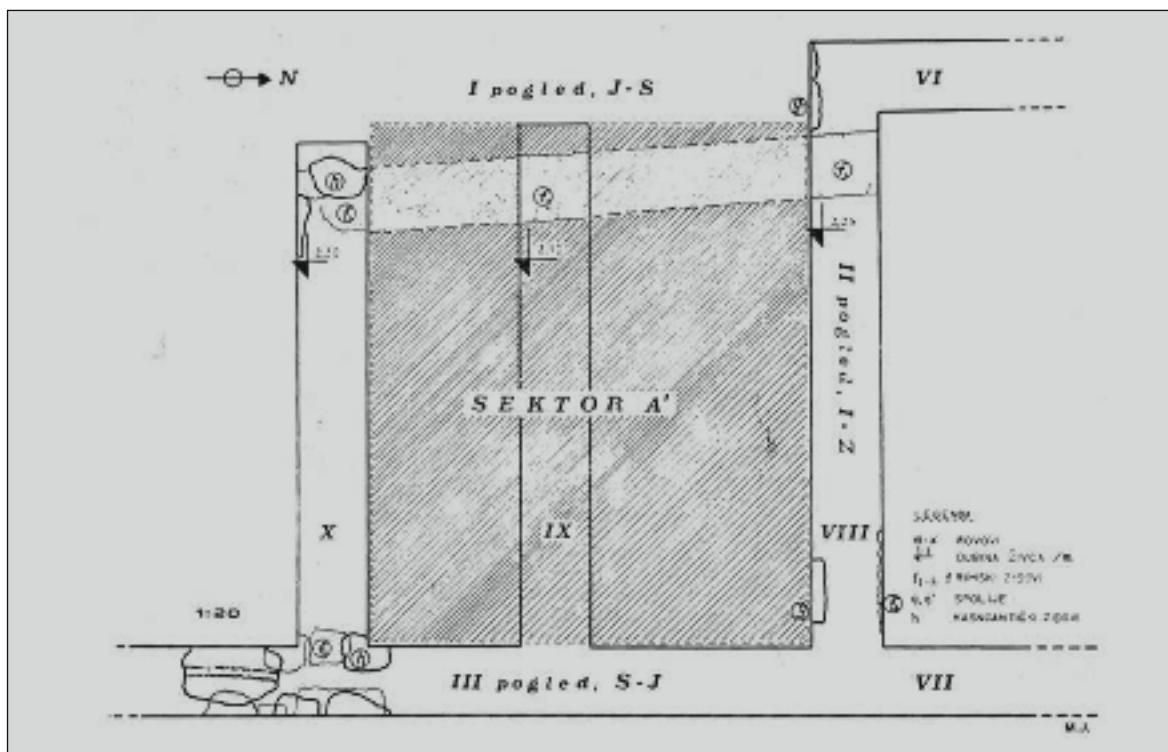
⁵ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 31, 32, 65.

⁶ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 32-33, 65.

⁷ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 33-34, 65.

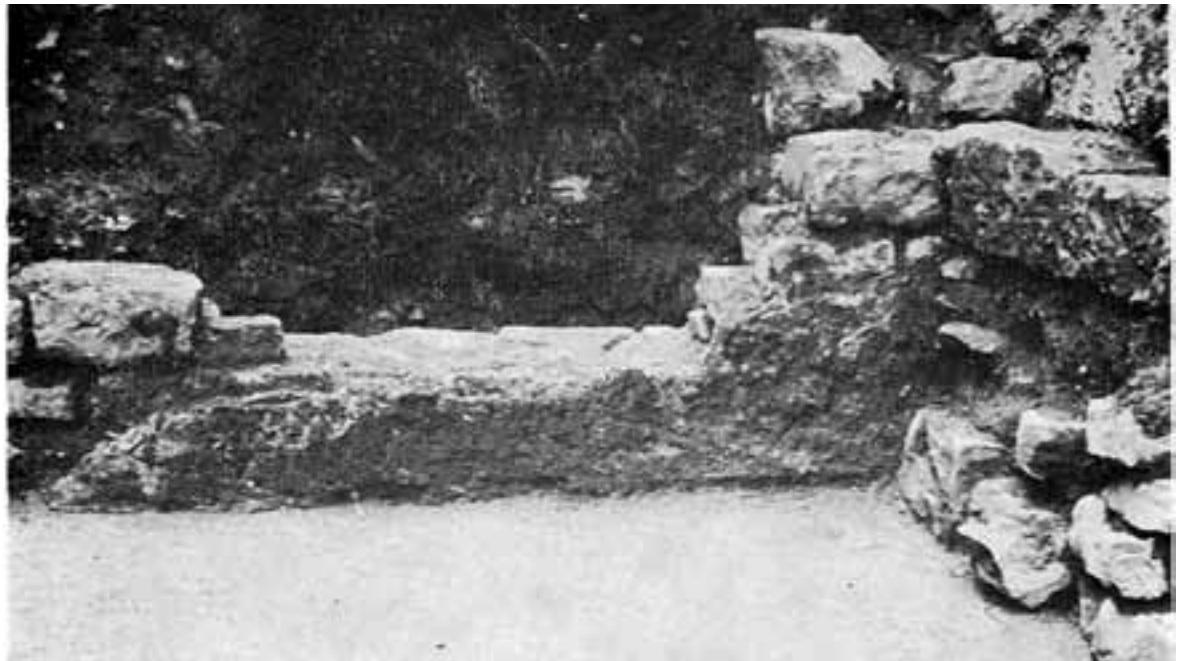

Sl.1. Pula, plan antičkog grada s nalazištima fresaka: 1. Inzula na usponu F.Glavinića 6; 2. Antički objekt s lokaliteta Castropola 40; 3. Rimski urbana vila u ulici Castropola bb; 4. Rimski zgrada s mozaikom „Kažnjavanje Dirke“; 5. Rimski građevina u Sergijevoj ulici 1, tzv. „Agripinina kuća“

Sl.2. Pula, Uspon Frana Glavinića 6, tloris istraženog prostora dijela inzule (crtež:M.Jurkić)

Sl.3. Pula, Ušpon Frana Glavinića
6, pogled na detalj istražene
arhitekture
(foto: M.Jurkić)

talnim spojnicama za druge arhitektonske utilitarne i dekorativne dijelove. Unutrašnje stranice zidova prostorije bili su ukrašeni pločicama od crnog glačanog mramora uz i iznad mozaičkog poda, a gornji dijelovi zidova višebojnim freskama. Kapiteli i erte pilsatra ukazuju na svečani ulaz u prostoriju za dnevni boravak. Kameni utori kanala za vodu govore o visokom standardu stanovnika, koji su imali dovod tekuće vode do i u zgradu, a nalaz opločene zidane kanalizacije ispod rimskog pločnika ulice i ulaza u zgradu ukazuju na koncipiran odvod otpadnih voda⁸

2. Pula - freske i oprema lokaliteta ulice Castropola kbr. 40

Lokalitet u ulici Castropola kbr. 40, nalazi se također na *pars superior* grada. Zaštitna arheološka iskopavanja su se u tri navrata provodila između 2004. i 2005. godine i svrhu dogradnje kuće. Gradilište tj. vrt u kojem je provedeno iskopavanje, odvojen je od ulice Castropola visokim zidom ispod Kaštela. Otkriveni objekt ima trapeziodni oblik sa sačuvanim istočnim i južnim zidom, gdje je otkriven veći broj fragmenata fresaka. Freske vjerojatno nisu pripadale navedenom objektu, već su poslužile kao ispuna ili naboj za kasniju srednjovjekovnu rampu⁹.

Nakon odgovarajućeg razvrstavanja i primarne analize strukture sastava žbuke, utvrđeno je da se radi o stropnim i zidnim freskama. Fragmenti stropnih fresaka mogli su se uglavnom razvrstati u dvije skupine¹⁰, a zidne fresake u tri skupine koje se među sobom razlikuju po boji grube i fine žbuke¹¹.

Prevladavajuće boje na primjercima stropnih fresaka prve i druge skupine su zelena i crvena na bijeloj podlozi, a to su karakteristike tzv. «crvenog i zelenog linearnog stila». Dekorativni sistemi na bijeloj podlozi postaju uobičajeni tijekom vladavine Antonina i Severa tijekom 2. stoljeća. Porijeklo tzv. linearnog stila može se pratiti od četvrtog stila i to u pomoćnim prostorijama, gdje su bijela polja bila obrubljena jednostavnim trakama. Takav način oslikavanja predstavljao je jeftiniju i bržu varijantu polikromije koja je bila rezervirana za važnije i reprezentativnije prostorije u građevini prve polovice 3. stoljeća¹².

Stropni fragmenti s ovog pulskog lokaliteta pripadaju jednostavnim, shematiziranim oblicima girlandi. Preciznije analogije nije moguće pronaći, jer motiv podliježe individualnim varijantama. Što se tiče izbora boja na sačuvanim stropnim freskama, bijela podloga prisutna je na svim fragmentima, zelena boja prevladava u prikazu motiva, za njom slijede crvena i u manjoj mjeri su zastupljene žuta i narančasta boja. Veća upotreba oker-žute boje na stropnim fragmentima treće skupine možda bi se mogla sugerirati krajem 2. stoljeća.

Nedostatak podataka i klasifikacije stropnih dekoracija u Istri, pomalo se popunjava istraživanjima u posljednjim desetljećima, što je slučaj i na cijelom Mediteranu.

Na osnovu dijela istraženih fragmenata s lokaliteta u ul. Castropola br. 40 može se zaključiti da prve dvije skupine stropnih fragmenata pokazuje veliku sličnost u upotrebi boje (crvena, zelena na bijeloj podlozi), dok se

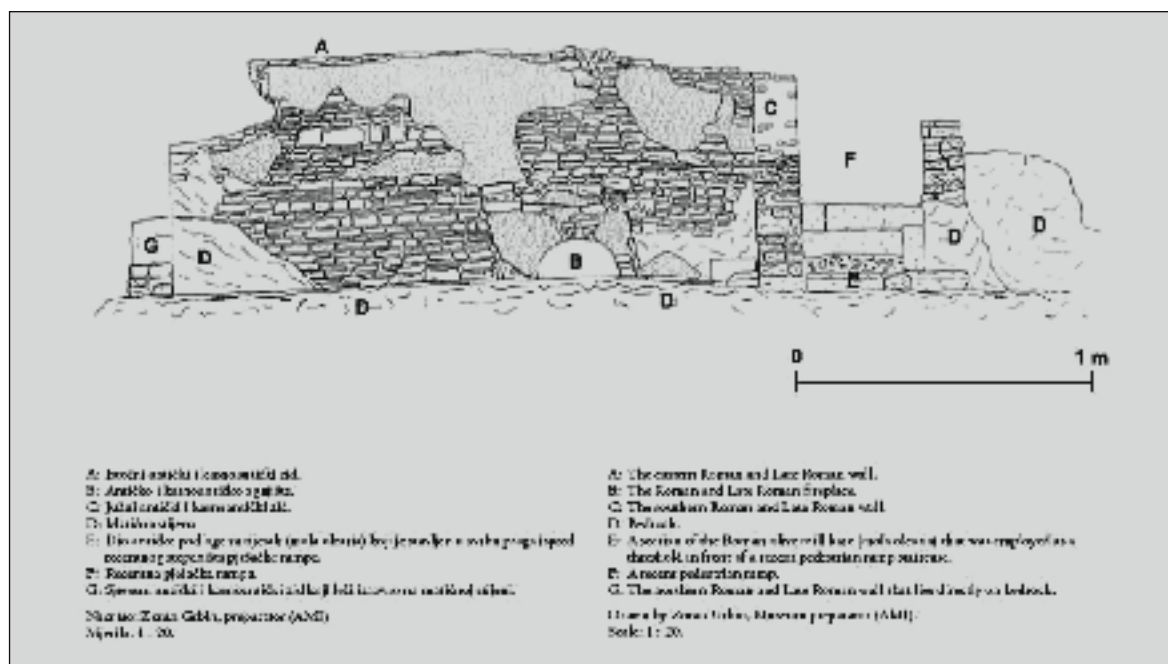
⁸ JURKIĆ GIRARDI V., 1973, 28, 35.

⁹ ZLATUNIĆ R., 2005, 234-235.

¹⁰ MAJKIĆ A., 2010, 63-65.

¹¹ MAJKIĆ A., 2010, 61-63.

¹² MAJKIĆ A., 2010, 64, 69-74.

Sl.4a. Pula, Castropola 40, pogled na istraženu strukturu (po ZLATUNIĆ, 2010)

Sl.4b Pula, Castropola 40, zid s ostacima žbuke (po ZLATUNIĆ, 2010)

u trećoj skupini nailazi na bogatiji izbor boja (crvena, zelena, oker-žuta, narančasta na bijeloj podlozi). Skupini stropnih fresaka na bijeloj podlozi mogu se pridružiti i dva zidna fragmenta s prikazom vertikalne oker-žute trake, koje bi ukazivale na mogućnost linearne podjele središnjih stropnih polja. S t r o p n i fragmenti datirani su na početak 3. stoljeća, dok bi se stilizirane girlande iz treće skupine zajedno sa dva zidna fragmenta po upotrebi žute boje mogla datirati i na kraj 2. stoljeća, koja je bila popularna za vrijeme vladavine Antonina¹³.

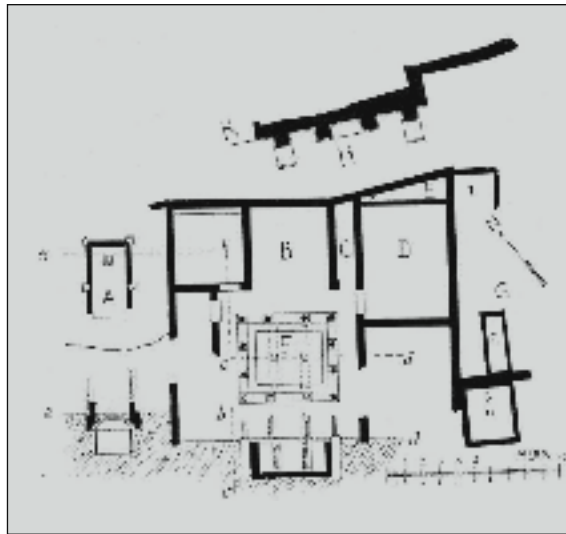
Zidne freske s lokaliteta podijeljene su po strukturi žbuke u tri skupine. Dva zidna fragmenta s prikazom vertikalne oker-žute trake na bijeloj podlozi, zbog žute

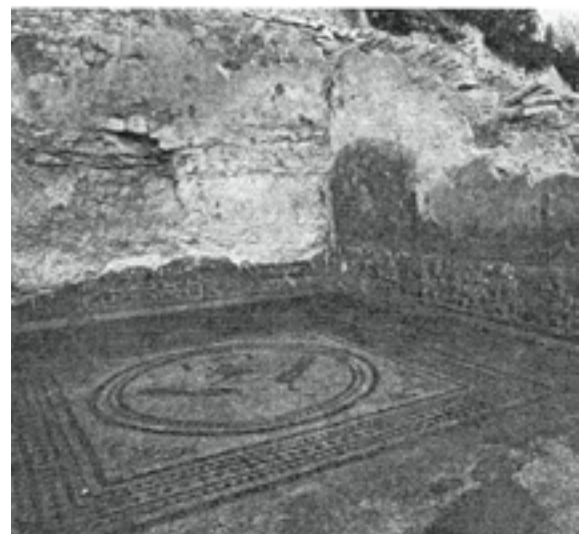
Sl.4c Pula, Castropola 40, ostaci žbuke prilikom konzervacije (po ZLATUNIĆ, 2010)

¹³ MAJKIĆ A., 2010, 63, 64; BALDASSARRE L., PONTRANDOLFO A., ROUVERET A., 2006, 165.

Sl.5a Pula, Castropola bb, tloris i profil ostataka građevine (po.A.Gnirsu)

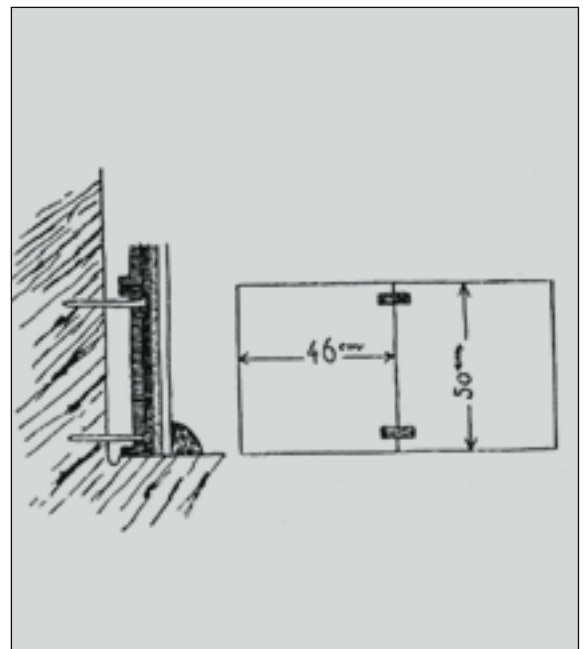
Sl.5b Pula, Castropola bb, pogled u oecus (po A.Gnirsu)

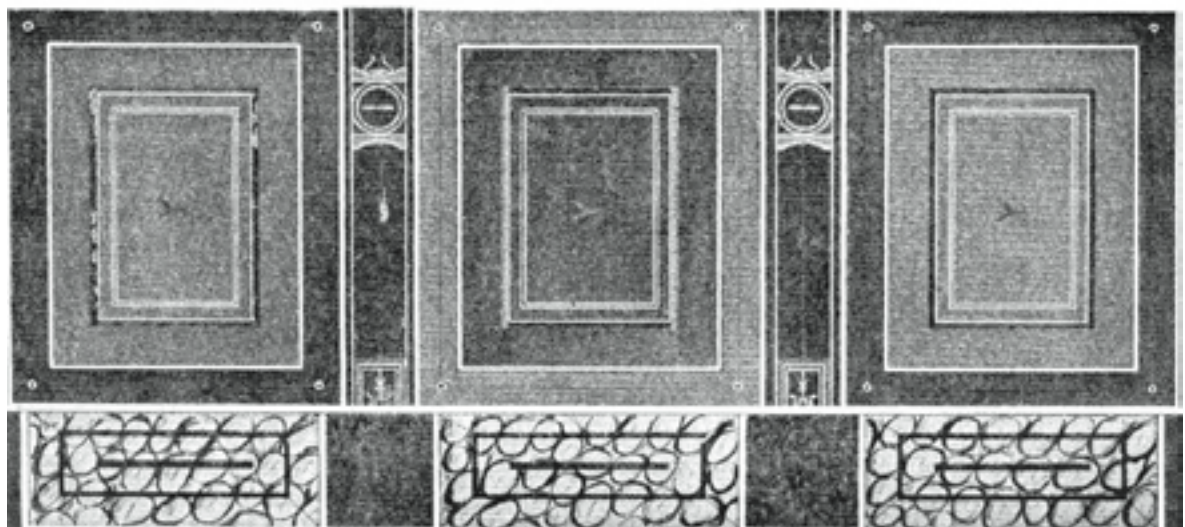
Sl. 5c Pula, Castropola bb, oecus, mozaik s kantarosom i dva pauna (foto: M.Jurkić)

Sl. 5d. Pula, Castropola bb, detalj konstrukcije sa stražnjeg zida oecusa (po A.Gnirsu)

Sl. 5e Pula, Castropola bb, zidna slikarija na istočnom zidu oecusa (po A.Gnirsu)

Kućni antički objekt bio je opremljen ognjištem, koje je po prvi puta otkriveno u Puli. Zanimljivo je i podno opločenje od šesterokutnih keramičkih pločica s rupom u sredini za ulaganje mozaičke kockice¹⁵

Korintska i knidska reljefna keramika kao i svjetiljke ukazuju na bogatiji status stanovnika antičkog objekta¹⁶

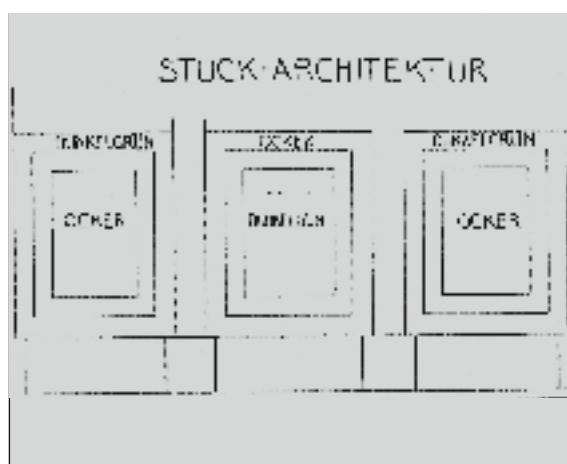
3. Pula - unutarnja oprema rimske urbane vile u ulici Castropola bb

U ulici Castropola u gornjem gradu, tijekom iskopavanja započeta već 1909. godine, a okončana u zimskim mjesecima 1910. i 1911. godine, koja je provodio Anton Gnirs, ispod građevinskih ostataka kapitolijskih gradskih vrata otkrivene su ruševine privatne rimske urbane vile. U vrijeme Gnirsovog istraživanja bio je očuvan stražnji dio kuće s peristilom. Danas se na tom mjestu nalazi stambena zgrada¹⁷.

Među mnogobrojnim ostacima arhitekture isticali su se zidovi pokriveni zidnom fresko dekoracijom. Freske su otkrivene u *exedri* ili *oecusu B*, hodniku (*fauces*) *C* te susjednoj prostoriji *D*. Fresko dekoracije u navedenim prostorijama, osim one mlađe faze u prostoriji *D*, Anton Gnirs je svrstao u drugi stil, dok mlađa faza, zbog djelomično očuvanog fragmenta, nije svrstana u niti jedan stil¹⁸.

U stražnjem dijelu kuće nalazila se *exedra* ili *oecus B*, čiji su zidovi nosili trodjelnu horizontalnu i vertikalnu podjelu zidne površine. Na istočnoj strani bila je očuvana zidna dekoracija čiju je shemu u crnobijeloj litografiji A. Gnirs precizno prikazao uz opis boja. Crveni, vertikalni pilastri, s umetnutim obojenim ukrasom na smeđozelenom (*verde antico* ?) podnom rubu, razdvajaju tri polja, koja se nalaze na žutom (imitacija alabastra) mramornom podnom rubu. Oba su centralna, vanjska polja bila oker-žute boje obrubljena tamnozelenom trakom, dok se u središnjem polju boje izmjenjuju. Uske letvice unutrašnjih polja su crvene, bijele ili zelene boje. Treći, najviši dio zidne dekoracije je nedostajao prilikom iskopavanja, ali su otkriveni rijetki ostaci štuko dekoracije¹⁹.

Pored navedenih fresko ostataka «*in situ*» na dijelovima zidova prostorija, također su bile otkrivene zidne dekoracije u hodniku (*fauces*) *C* i u susjednoj prostoriji *D*. Zidovi hodnika *C* također su oblikovani fresko slikarijama u trodjelnoj podjeli površine. Podni rub visok 0,48 m bio je crvene boje, vertikalne oker trake dijelile su uokvirene cjeline, središnjih crvenih polja uokvirenih crvenim trakama, dok bijele linije odvajaju središnja polja²⁰.

Sl. 5f Pula, Castropola bb, Shema zidne dekoracije u oecusu

U prostoriji *D* bili su sačuvani ostaci fresko slikarija jedne starije i jedne mlađe faze dekoracije zidova. Starijoj fazi su pripadali dvije rimske stope visok podni rub crvene boje obrubljen bordurama iste boje, te odvojene bijelim letvicama od glavnog polja. Srednja, glavna polja su crne boje, obljudjena crnim trakama, a vertikalni, vitki, crveni pilastri odvajaju glavna polja srednje zone.

Prostoriji *D*, isto tako, pripadala je i kasnija faza dekoracije koja je bila djelomično očuvana u sjeveroistočnom uglu prostorije. Podni rub visok 0,88 m svijetlo crvene boje, iznad kojeg se nalazilo polje žute ili oker boje s ornamentiranim bijelim rubom koji je tekao uokolo, dok vitkija, uska tamnozeleno traka ispunjava ugao²¹.

Zidne freske u *oecusu B* datirane su u polovicu 1. st. posl. Kr., što također potvrđuju i nalazi građevinskog materijala korištenog prilikom izrade zida na kojem su se nalazile freske, jer su u zidu otkrivene *tegulae* koje su nosile žigove *Pansiana*, te *Faesoni* cikle, što upućuje na prvu polovicu 1. stoljeća pr. Kr.

Budući nam danas nisu sačuvani ostaci fresko slikarija iz vremena Gnirsovog iskapanja i istraživanja, zaključci se mogu izvoditi samo na osnovu dostupnih pisanih podataka i crteža. Zidna dekoracija u *oecusu B*, hodniku *C* te starije faze prostorije *C* rimske urbane vile u *pars superior Coloniae Iuliae Polae*, pripada jednostavnijem sistemu ukrašavanja zidnih površina karakterističnih za ranu fazu drugog pompejanskog stila, čija su središnja polja vertikalno odijeljena trakama ili pilastri-ma.

Osnovna karakteristika drugog stila je imitacija arhitektonskih oblika slikanjem na ravnoj površini, umjesto štuko-dekoracije karakteristične za prvi stil, ispupčenja i udubljena prikazuju se pomoću sjenčanja i perspektive. U *oecusu B* ortostati i pilastri su ravni, uski okviri unutrašnjeg polja ostavljaju dojam dubine, crveni pilastri na smeđozelenom, plitkom podnom rubu nagla-

¹⁴ MAJKIĆ A., 2010, 61-63, 66-68.

¹⁵ ZLATUNIĆ R., 2010, 5-13, posebno 8, 29.

¹⁶ ZLATUNIĆ R., 2010, 16, 18, 28.

¹⁷ GNIRS A., 1911, 20-24 = ISTI, 2009, 121-129.

¹⁸ GNIRS A., 1911, 25, sl. 21, 22; SCHWALB H., 1902, 42, sl. 5.

¹⁹ GNIRS A., 2009, 125.

²⁰ GNIRS A., 2009, 126.

²¹ GNIRS A., 2009, 128.

Sl. 6.a Pula, Sergijevaca 16, pogled na prostoriju s mozaikom motiva „Kažnjavanje Dirke“ i sačuvanim freskama (foto: M. Jurkić)

Sl. 6b Pula, Sergijevaca 16, centralni motiv mozaika „Kažnjavanje Dirke“ (foto: M. Jurkić)

šeni su polikromijom, dok je cijela shema obogaćena žutim mramornim podnim rubom. U kompoziciji se može uočiti princip trodijelne podjele površine na podni rub, srednju i gornju zonu, dok se središnji ortostat ističe različitom bojom, horizontalna centralizacija motiva ili boje je karakteristika koja se pojavljuje u drugom stilu, faza Ia po R. Lingu. Štuko-dekoracija, u gornjoj zoni karakteristična je za prvi stil, u drugom stilu pojavljuje se u dekoraciji stropova, a prisutna je u «kući grifona» u Rimu (faza Ia) na voltama. Crno-bijeli, elegantan podni mozaik s prikazom dva pauna koja sjede na kantarau upotpunjavao je ukupnu dekorativnu sliku *oecusa B*, najreprezentativnije prostorije ove urbane vile rimske kolonije *Iuliae Polae*²². Peristil vile bio je ukrašen mozaičkim podom s motivom psa koji lovi zeca u crno-bijeloj tehnici²³

Hodnik C bio je ukrašen jednostavnom ponavljajućom shemom crvenih ortostata između kojih su se nalazile oker trake. Sheme koje se ponavljaju bile su omiljene za hodnike i peristile rimskih zgrada, budući je drugi stil vodio računa o arhitektonskom kontekstu. U prostoriji D crni se ortostati ritmički izmjenjuju sa crvenim pilastrima, crveni pilastri na crnim bazama obrubljeni su žutim linijama, te crni ortostati na crvenom podnom rubu obrubljeni žutim linijama. Cjelokupna slika zasigurno je ostavljala dekorativni utisak pomicanja ortostata u dubinu, a pilastri na bazama djelovali su kao da su prikazani u prednjem planu.

Mlađoj fazi i prostoriji D pripadao je svijetlocrveni podni rub iznad kojeg se nalazilo žuto polje obrubljeno

bijelom izvezenom bordurom, jednom od katarakteristika četvrtog stila dekoracije. Izvezene bordure su vjerojatno najkarakterističniji motiv četvrtog stila, bordure s motivom koji se ponavlja djeluju kao da su slikane pomoću šablone. Obično su bile jednoboje, na crnoj i crvenoj poleđini su žute, na bijeloj su crvene ili žute, na žutoj poleđini su bijele, kao što je slučaj u ovoj urbanoj vili. Unutrašnja oprema vile bila je ukrašena mramornom fontanom, tuskanskim stupovima i brončanom skulpturom Prijapa. Na posebnu vrijednost zgradne infrastrukture ukazuje velika vodosprema i cjevovodi kojima se vila opskrbljivala vodom²⁴. Vila je bila korištena kroz julijevsko-klaudijevsku fazu do kraja flavijevske faze i to generacijski bogatih vlasnika i dužnosnika *Coloniae Iuliae Polae*.

III. Neki primjeri dekoracije rimskih zgrada *pars inferior Coloniae Iuliae Polae*

Istraživanja koja su provedena u *pars inferior* rimske Pule, počela su intenzivno istom nakon drugog svjetskog rata, koja – na žalost nisu otkrila ili sačuvala velik broj fragmenata štukature, stropnih i zidnih fresaka, a i ono što je bilo nađeno od mramornih ulomaka zidnih obloga ili kamenih dekoracija često je bilo zanemareno ili zagubljeno tijekom vremena. Usprkos tome pažnju ćemo posvetiti rezultatima istraživanja Štefana Mlakara, Roberta Matijašića i Narcise Bolšec Ferri na dva značajna lokaliteta.

²² GNIRS A., 2009, 124-125; DONDERER M., 1968, 15; FISCHER G., 1996, 115.

²³ GNIRS A., 1911, 7-8; MEDER J., 2003, 52-53.

²⁴ FISCHER G., 1996, 114-116; JURKIĆ GIRARDI V., 2003, 14-16, posebno sl. 4

1. Pula - freske i mozaici s lokaliteta rimske zgrade s mozaikom «Kažnjavanja Dirke»

U ulici Sergijevaca br. 16, prilikom kopanja temelja za novu zgradu državnog osiguravajućeg zavoda na ruševinama kinodvorane, 1958. i 1959. godine, otkriveni su ostaci zidova antičke urbane građevine privatnog ili javnog karaktera. Građevina je bila smještena iz glavnu rimsku prometnicu (*decumanus*). U prostoriji III otkriven je kompaktan sloj zidne ruševine među kojom se isticala velika količina glačane i obojene zidne žbuke, fragmenti jednobojnih ploha različitih veličina kao i ornamentirani odlomci zidnih fresaka. Također je pronađeno nekoliko fragmenata bijelih i obojenih završnih dijelova simsa zidnih fresaka izrađenih u štuku²⁵.

Na jednom pregradnom zidu otkriven je dio štuko dekoracije, koji se nalazio iznad oslikanog zida. Završni sims je bio postavljen horizontalno iznad oslikane zidne plohe. Ta dekoracija se nalazila na oko 1,0 m visine od sačuvanog dijela površine zida, debljine oko 2,0 cm, a izbočenost iz površine zida iznosila je oko 10,0 cm. Na temelju pisanog podatka istraživača Štefana Mlakara da je cijela prostorija bila ispunjena kompaktnim slojem zidne ruševine sa fragmentima fresaka, čija je visina iznosila od 1,70 do 2,20 m na pojedinim mjestima, može se rekonstruirati pretpostavljeni podni rub prostora.

Na podovima prostorija IV i V prekrivenim podnim mozaikom, također je na zidovima bila očuvana glačana i zidna žbuka s kvalitetnim obojenim premazima²⁶. U prostoriji VI iznad poda od *opus signum*-a također je evidentirana u kompaktnom sloju ruševine velika količina jednobojne i glačane zidne žbuke, te tragovi ornamentalnih zidnih fresaka.

Tlo veće dvoranske prostorije površine oko 65 m² rimske urbane luksuzne vile, ukrašeno je višebojnim mozaičkim podom dobre kvalitete i očuvanosti. Mozaik je izrađen savršenim zanatskim umijećem, komponiranjem sitnih mozaičkih kockica kvadratnog ili trokutastog oblika sa stranicama manjim od 1 cm²²⁷.

Središnje ukrasno polje ispunjeno je figuralnom kompozicijom. U savršenoj tehnici polikromnog mozaika prikazana su u sredini dva gola muška lika, između njih je bik u skoku na desno, kojega ova dva mladića drže za rogove. Ispod ove grupe, u dnu središnjeg polja, prikazan je ženski lik, također gol u gornjem dijelu tijela; donji dio tijela djevojke zaogrnut je prozračnim velom, koji u bogatim naborima pada preko lijeve ruke i prostire se po tlu. Bujnom kovrčastom kosom pokrivena glava ženskog lika obavijena je vijencem zelenog

bršljanovog lišća, a uz djevojku na tlu se nalaze dva predmeta: glazbalo i štap s trakama - tizr. Iznad mozaičke figuralne kompozicije pruža se grana s listovima i grozdovima preko cijele širine polja. Ova figuralna kompozicija prikazuje scenu iz antičko-grčke mitološke priče o Antiopi, trenutak kada Amfion i Zeto, djeca Zausa i Antiope, vezuju Dirku za rogove razbješnjelog bika u pokretu.

Poligonalna polja mozaičkog poda ispunjena su šesterolisnim rozetama. Na središnjem polju zapadne polovice mozaičke plohe nalazi se mnogolisna rozeta izvedena u crvenoj boji s više nijansi; rozetni listići obrubljeni su i oblikovani crnom bojom kockica.

Ovaj mozaički pod izveden u polikromnoj tehnici na podu antičke dvoranske prostorije, možda kuratora kazališta, predstavlja remek djelo *sui generis* i ukazuje na visok domet antičke mozaičke kompozicije i svekolike umjetnosti²⁸. Svojom harmoničnom kolorističkom figuralnom i ornamentalnom kompozicijom predstavlja objekt izvanredne umjerničke i kulturno-povijesne vrijednosti, značajan doprinos već bogatom inventaru rimske spomeničke baštine Pule²⁹.

2. Pula - štukatura i freske s lokaliteta rimske građevine u Sergijevoj ulici br. 1, tzv. «Agripinina kuća»

Zaštitno arheološko iskapanje i istraživanje u ulici Sergijevaca br. 1 vršeno je krajem 1987. i u dva navrata tijekom 1988. godine prilikom građevinskih radova izgradnje zgrade i poslovnice Istarske banke. Na površini od 550 čm otkriveni su ostaci antičkih i kasnoantičkih građevina koje pripadaju različitim fazama preuređenja, a datiraju se od 1. st. pr. Kr. do 5./6. stoljeće posl. Kr. Mogu se izdvojiti četiri građevinske faze³⁰.

Najzanimljivija faza je iz ranocarskog doba.

U ranocarskom razdoblju 1. i 2. stoljeća pr. Kr. dio izgorjele i porušene republikanske gradnje bio je isplaniran probojem glavne prometnice (*decumanus*) koja se prostirala dužinom usporedno s forumom sve do poznatog monumentalnog forumskog portala i koja je bila popločena vidljivim velikim kamenim blokovima sa žljebom za otjecanje oborinskih voda uz svoj jugozapadni rub.

U jednom kasnijem razdoblju dio ove prometnice zauzela je jedna veća monumentalna višedjelna građevina otvorena prema portiku foruma, koja je s velikom četvrtastom nišom prešla preko kamenog popločenja ulice. Debeli zid, sa dva sačuvana ulomka glatkih stupo-

²⁵ MLAKAR Š., 1962, 429-450; JURKIĆ GIRARDI V., 1983, bez pag.

²⁶ JURKIĆ GIRARDI V., 1995, 16-17

²⁷ JURKIĆ GIRARDI V., 1985, 75;

JURKIĆ GIRARDI V., 1995, 16-17.

²⁸ JURKIĆ GIRARDI V., 1984a, 172-173.

²⁹ MEDER J., 2003, 55-56.

³⁰ MATIJAŠIĆ R., 1988, 8-9; JURKIĆ GIRARDI V., 1989, 3-6; FERRI BOLŠEC N.-MATIJAŠIĆ R., 1989, 8-10; ISTI, 1990, 149-151; FISCHER G., 1996, 71-73.

Sl.7a Pula, Sergijevaca 1, pogled na istraženi prostor tzv. Agripinine kuće (foto: M.Jurkić)

Sl.7b Pula, Sergijevaca 1, detalji fresaka prilikom laboratorijske obrade (foto: D.Bulić)

Sl.7c Pula, Sergijevaca 1, detalj stucco dekoracije (foto:D.Bulić, crtež:M.Petrović)

Sl.7d Pula, Sergijevaca 1, mramorni portret Agripine Mlađe (foto: D.Marušić-Čiči)

no pripadala ranijoj fazi međugradnje. Na podu ovoga prostora sačuvani su ostaci mramornih pločica raznih boja u heksagonalnom rasporedu (*opus sectilae*), a na zidovima dijelovi obloge od bijelog mramora s profiliranim letvicama. U ovom je prostoru pronađena i mramorna glava carice Agripine (sredina 1. st. posl. Kr.), te se s velikom dozom opreza može govoriti o još jednom posvećenom prostoru carskog kulta na forumu u Puli³¹. Tijekom ranog srednjeg vijeka ova je prostorija bila pregrađena velikim kamenim blokovima (ulomci vijenca, pilastar parapeta s reljefom glave Meduze, dva dijela carske skulpture i dijelovi obrađenih građevinskih elemenata).

Profilirani ukrasni vijenac štukature s istraženog lokaliteta sastoji se od dva dijela koja su nekoć činila jednu cjelinu. Na donjem dijelu polikromnog vijenca nalaze se po tri ispupčenja polukružnog oblika okružena lukovima. Polukružna ispupčenja i lukovi, izbljedjele oker boje, nalaze se unutar mahunastog motiva. Ispod dekoracije drugog vijenca nalazi se tanka profilirana letvica širine 0,55 cm, na kojoj se vide tragovi crne boje. Vjerojatno je profiliranim vijencem završavala srednje zona zida ukrašena fresko slikarijom ili su vijenci ukrašavali prostor iznad prozora ili vrata.

Drugi profilirani fragment vijenca sličan je ranije opisanom po načinu dekoracije, samo što je u ovom slučaju bio sačuvan i donji dio, koji je obojen crnom bojom, neravnomjerno nanesenom u tankom sloju.

va, bio je izuzetno čvrsto građen. Na jednom njegovom dijelu nađeni su sačuvani komadi obojene zidne žbuke (raznobojna polja omeđena bordurama). Značajno je bilo uočiti da se ovaj masivni zid veće širine i nosivosti naslonio na ugao jedne druge prostorije koja je vjerojat-

³¹ DŽIN K., 1999, 29-31.

Četiri preostala fragmenta pripadaju također ukrasnom vijencu, te su izradom i dekoracijom identična prethodno opisanim.

Svi otkriveni fragmenti štukature identični su u tehničkoj izvedbi i dekoraciji ornamentima, što navodi na pomisao sa pripadaju istom razdoblju i da su ukrašavali istu prostoriju građevine. Fragmenti su bili obojeni u dvije bije (oker, crna). Oker boja na profiliranim vijencima je različite nijanse, te je jednakomjerno nanescena u gustom tankom sloju. Crna boja, nanescena na profiliranim letvicama pokazuje jasne poteze kistom, različite i nepravilne debljine.

Prilikom istraživanja pronađene su i tri fragmenta stropnih fresaka, koje na poleđini čuvaju snažne otiske trstike na koju su prijanjali, po čemu se zaključuje da su pripadali stropnoj dekoraciji. Veći fragment freske sivkaste i narančaste boje s horizontalno postavljenom bordurom širine 0,7 cm iz koje izviruju pigmenti plave boje, na poleđini pokazuje jače izbočenje od ostala dva fragmenta.

Što se tiče ornamenata štuko dekoracije, može se zaključiti sličnost s ukrasima koji su izvedeni na fresko slikarijama iz 1. stoljeća. Prilikom istraživanja rimske rezidencijske maritimne vile na Vižuli kod Medulina pronađen je ulomak mramorne obloge od *taenarium*

mramora, koja ima identičan ukras kao i profilirani vijenac s istraženog lokaliteta u Sergijevoj ulici u Puli³².

IV. Zaključak

Freske, štukature, mozaici i mramorne/kamene zidne obloge kao dekorativni element rimskih urbanih građevina antičke Pule, značajan su komplementaran faktor za dataciju izgradnje i korištenja objekata, kao i za određivanje faza njihovog preuređenja, rekonstrukcije i dogradnje u skladu s financijskim, socijalnim i društvenim položajem vlasnika ili korisnika zgrade ili cijelog građevinskog kompleksa. Posebno se u opremu rimskog stambenog prostora uklapaju stupovi s kapi- telima, mali bazeni s vodoskocima, fontane, brončana i kamenostatuarna plastika, te kameni reljefni prikazi. Na žalost od ove interne kamene i brončane opreme antičke Pule ostalo je veoma malo tragova, iako su oni izuzetno značajni za dataciju korištenja prostora i način života stanovnika u gradu. Temeljem takvih specifičnih arheoloških artefakata, načelno se razabiru povijesne i arheološke spoznaje o snažnom razvitku rimske Pule tijekom 1. stoljeća s postupnim opadanjem krajem 2. i dekadansom u 3. stoljeću, što ujedno odgovara i povijesnim činjenicama o bojazni stanovnika od provala barbara i Markomana na sjevernom limesu.

³² BRAVAR GOBIĆ Đ., 2006, 315-321.

LITERATURA

- BALDASSARRE I., PONTRANDOLFO A., ROUVERET A., 2006, Baldassarre I., Pontrandolfo A., Rouveret A., *Pittura romana*, Milano 2006.
- BRAVAR GOBIĆ Đ., 2006, Bravar Gobuč Đeni, *Antički mramori s arheološkog lokaliteta Vižula kod Medulina*, *Histria antiqua*, sv. 14, Pula 2006, 315-321.
- DONDERER M., 1968, Donderer Michael, *Die Chronologie der Römischen Mosaiken in Venetien und Istrien bis zur Zeit der Antoninen*, *Archäologische Forschungen*, 15, Berlin 1968.
- DŽIN K., 1999, Džin Kristina, *Forum u Puli – hipoteza o mjestu kulta Klaudijevaca*, *Histria antiqua*, sv. 5, Pula 1999, 29-32.
- DŽIN K., 2007, Džin Kristina, *Pula – forum. Arheološka građa 2006.-2007. /Pula – Forum. Archaeological evidence 2006-2007*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 72, Pula 2007, 6-18.
- FERRI BOLŠEC N.-MATIJAŠIĆ R., 1989, Ferri Bolšec Narcisa - Matijašić Robert, *Antički nalazi na jugoistočnom uglu rimskog foruma / Reperti romani sull'angolo sudorientale del foro romano*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 44, Pula 1989, 8-10.
- FERRI BOLŠEC N.-MATIJAŠIĆ R., 1990, Ferri Bolšec Narcisa - Matijašić Robert, *Pula - Forum*, *Arheološki pregled*, 1988, Ljubljana 1990, 149-151.
- FISCHER G., 1996, Fischer Günter, *Das römische Pola*, München 1996.
- GNIRS A., 1911, Gnirs Anton, *Grabungen und Untersuchungen in der Polesana*, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*, sv. 14, Wien 1911, 5-44.
- GNIRS A., 2005, Gnirs Anton, *Iskapanja i istraživanja na području Pule*, *Arheološki tekstovi*, Pula 2005, 119-148.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1973, Jurkić Girardi V., *Istraživanje dijela rimske inzule na usponu Frana Glavinica br. 6. Prilog topografiji antičke Pule*, *Histria archaeologica*, god. 4, sv. 2, Pula 1973, 5-111.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1983, Jurkić Girardi Vesna, *Rimska zgrada s mozaikom «kažnjavanje Dirke»*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 16/1, Zagreb 1963, bez.pag.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1984, Jurkić Girardi Vesna, *Pula od prapočetaka*, *Pula – tri tisuće godina grada*, Pula 1984, 24-52.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1984a, Jurkić Girardi Vesna, *I mosaici antichi dell'Istria*, III *Colloquio internazionale sul mosaico antico*, Ravenna 1984, 167-176.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1985, Jurkić Girardi Vesna, *Pola, edificio romano con il mosaico rappresentante la pubblicazione di Dirce*, *Archeologia e arte dell'Istria*, *Monografie e cataloghi*, sv. 1, Pula 1985, 75.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1989, Jurkić Girardi Vesna, *Prologomena arheoloških istraživanja na forumu u Puli, 1987-1988 / Prologomenio alle indagini archeologiche sul forto di Pola, 1987-1988*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 44, Pula 1989, 3-6.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1995, Jurkić Girardi Vesna, *Arheološka spomenička baština u urbanim cjelinama i pejzažnom prostoru Istre*, *Histria antiqua*, sv. 1, Pula 1995, 15-35.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1998, Jurkić Girardi Vesna, *Dva centra carskog kulta rimske Istre*, *Histria antiqua*, sv. 4, Pula 1998, 23-36.
- JURKIĆ GIRARDI V., 1999, Jurkić Girardi Vesna, *Periodizacija izgradnje antičkog foruma u Puli*, *Histria antiqua*, sv. 5, Pula 1999, 11-19.
- JURKIĆ GIRARDI V., 2003, Jurkić Girardi Vesna, *Izvori i vodoopskrba antičke Pule*, *Histria antiqua*, sv. 10, Pula 2003, 11-21.
- JURKIĆ GIRARDI V., 2005, Jurkić Girardi Vesna, *Tri kapitolijska kulturna središta rimske Istre*, *Duhovna kultura antičke Istre. Kultovi u procesu romanizacije antičke Istre*, knj. I, Zagreb 2005.

- LETZNER W., 2005, Letzner Wolfram, *Das Römische Pula, Bilder einer Stadt in Istrien*, Mainz am Rhein 2005.
- MAJKIĆ A., 2010, Majkić Mirjana Astrid, *Preliminarni izvještaj o fragmentima zidne i stropne dekoracije s lokaliteta Castropola 40 u Puli / Preliminary report about fragments of wall and ceiling decoration from the Castropola 40 site of Pula*, *Histria archaeologica*, sv. 40/2009, Pula 2010, 59-78.
- MATIJAŠIĆ R., 1988, Matijašić Robert, *Rimska građevina na forumu u Puli / Edificio romano ubicato sul foro polese*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 35, Pula 1988, 8-9.
- MATIJAŠIĆ R., 1999, Matijašić Robert, *Neka topografska pitanja pulskog foruma*, *Histria antiqua*, sv. 5, Pula 1999, 21-28.
- MATIJAŠIĆ R.-MATIJAŠIĆ, BURŠIĆ K., 1996, Matijašić Robert - Matijašić Buršić Klara, *Antička Pula s okolicom*, Pula 1996.
- MEDER J., 2003, Meder Jagoda, *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. stoljeća*, Zagreb 2003.
- MLAKAR Š., 1958, Mlakar Štefan, *Antička Pula*, *Kulturno-povijesni spomenici Istre*, sv. 2, Pula 1958.
- MLAKAR Š., 1962, Mlakar Štefan, *Novi antički nalazi u Puli. Prethodni izvještaj*, *Arheološki radovi i rasprave*, sv. 2, Zagreb 1962, 429-450.
- SCHWALB H., 1902, Schwalb Henrik, *Römische Villa bei Pola*, *Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung*, sv. 2, Wien 1902, 1-52.
- ZLATUNIĆ R., 2005, Zlatunić Romuald, *Pula - Castropola 40*, *Hrvatski arheološki godišnjak*, sv. 2/2005, Zagreb 2006, 234-235.
- ZLATUNIĆ R., 2010, Zlatunić Romuald, *Zaštitno arheološko istraživanje, sektor LXVII, blok 3, lokacija 3 u ulici Castropola 40 u Puli / A rescue archaeological excavation, sector LXVII, block 3, location 3 at Castropola street 40 in Pula*, *Katalog Arheološkog muzeja Istre*, sv. 80, Pula 2010, 5-13.

SUMMARY

**RESIDENTIAL BUILDINGS, THEIR DECORATIONS AND LUXURY IN ROMAN PULA.
SOME EXAMPLES**

Vesna GIRARDI JURKIĆ

Roman Pula acquired the outlines of a planned Roman city while keeping the prehistoric planimetry in the form of a spider web of the central city hill after the colony had been established in the middle of the 1st century BC, probably in the time of Caesar. The spiral road which ran around the hill leading to the capitolium, and radial access streets and passages starting at the Gates of Hercules and other city gates resulted in the trapezoid shape of the insulae where residential buildings and villas of the urban colony of Pula were built. Relevant buildings and finds dated in the 1st century BC have been documented by investigations in the area of the city's foundations of what is known as the House of Agrippina in the northern area of the Roman forum, and at the site on Castropola way to the top of Pula,

The period of rule of Emperor Augustus and the time of the members of his family and the imperial public servants are characterised by an almost complete reconstruction of the *pars superior* and the *pars inferior* of the city, with relatively more regularly shaped insulae starting from the *decumanus* and spreading in the direction of the bay. In the area where villas were built, there were several magnificent buildings with floors decorated with mosaics (for example "The Punishment of Dirce"). In the area stretching from the *decumanus* to the upper Roman city, multi-floored buildings were built in the insulae. The buildings followed the radial pattern of steep streets (*clivus*) and merged into areas where new urban villas (*villa urbana*) were erected. The villas had luxurious interior decorations such as mosaic floors, frescoes, stuccos, private *thermae* and stone decorations.

Consequently, particular attention should be paid to the mentioned luxury villas once located in the Roman upper city on the slopes of the central hill (*pars superior*) of the Roman colony of Pula. Among them, a building with a peristyle and a mosaic floor with two peacocks is an important decorative example of Roman city planning and can be used as a paradigm of Pula's urban luxury villas, both for its architectural concept and for its decorations, including mosaics, frescoes and marble fountains which decorated the atrium.

Given that Pula was a Roman city of members of the imperial gens Julia, of high state dignitaries and of patrician families, the level to which the city area has been investigated does not correspond to the facts that Pula was a Roman colony and had wealthy inhabitants. However, the results so far obtained shed some light on the city core of Pula from the 1st century BC to the 4th century AD, and can be taken as indications of just how luxuriously and richly Roman urban villas were equipped if compared to more modestly equipped residential insulae inhabited by families of artisans, merchants and civil servants.